

## A MAGÁNPARKOK ALKONYA

KORUNK társadalmi és gazdasági átalakulásai sokféle változást okoznak olyan körben is, amely iránt a magyar közönség mindeddig aránylag kevés érdeklődést mutatott. Például a parkok dolga a legutóbbi időkig vajmi kevéssé foglalkoztatta a közvéleményt. Azt tartották, hogy kastélytulajdonosok és városi kertészek ügye, a közönségre alig vagy egyáltalában nem tartozik. Csak a legutóbbi években hallatta hangját a közvélemény a parkok dolgában, mikor a fővárosban új kertészeti vezető átalakításokat végeztetett a parkokban, és meghonosítani igyekezett a nyugati nagyvárosok közparkjainak a korszerű közönség kényelmét és egészségét szolgáló új elemeit. Hogy az ekkor és azóta nyilvánosságra jutott megbeszélések kellő megértést, szakismeretet, legfőként pedig korszerűséget mutattak volna, nem állíthatom. Alig-alig nyilatkozott bennük egyéb, mint egészségtelen irtózás az újítástól és sok-sok diletantizmus.

Közönségünk ugyanis, ha parkokról van szó, még mindig abba a gondolatvilágba zökken vissza, amely a XVIII. század második felében volt élő tényező, amikor az úgynevezett francia és angol park vívta nagy harcát és szerte a világon divatosá lett a természetes elemekben bővelkedő tájkert a maga kígyózó utával, szabad növényre eresztett magános fáival és facsoportjaival és a zöld mezőt utánozó pázsitjával. Szegezzük le, hogy ettől a kortól bennünket már kereken másfél század választ el. Elég hosszú idő ahhoz, hogy fordulhasson alatta legalább egyet a történelem kereke. Aminthogy fordult is. És ha a lakásberendezésben, építészetben, művészetben elismertük az új stílusok jogosultságát, meddő erőlködés lenne szembehelyezkedni az új parkstílussal. Francia és angol park ma már történelmi múlt. Mindkettő magánpark volt, és korunk parkja a közpark, a parkkertészet modern problémái a közpark vagy amerikai park céljának tökéletes megvalósítására irányulnak.

A kertművészet története a XVIII. század közepéig szinte egyáltalában nem ismeri a közpark fogalmát. Minden korban voltak ugyan parktulajdonosok, testületek vagy magánosok, akik általában vagy egyes alkalmakra megnyitották parkjaikat a közönségnek, de kifejezetten közcélra a régiek sohasem alapítottak parkokat. A legősibb parkok, a keleten ma is ősi szépségükben zöldelő templom-parkok látogathatók ugyan, de korántsem üdülésre szolgálnak, hanem áhítat gerjesztésére s erre a célra a hívőnek a parkban valamely szer-

tartást vagy különféle szertartásokat kell végeznie. Világi rendeltetésű parkokat, amennyire ilyesmi megállapítható, először a görög város-államok alapítottak. Ugyanis a görög gimnáziumokat tulajdonképpen városi parkoknak tekinthetjük. Csakhogy ezek sem voltak szabadon látogatható helyek, hanem csak a tanulók és a szellemi előkelőségek — hogy úgy mondjam — gyakorló terei.

A római császárság korában a birodalom nagyvárosaiban a császár vagy helytartói hatalmas parkokat alapítottak. Elsősorban maguk gyönyörködtetésére, de megengedték a közönség belépését is. Természetesen csak mint jámbor néző járulhatott a közönség a parkba, annak kialakításába, használatába nem szólhatott bele. Szóval a római városokban alapított parkok is lényegben magánparkoknak tekintendők. A középkorban a kolostorkertek és a lovagkertek természetesen elzárkóztak a városi közönségtől, ennek legfeljebb a város kapui előtt nyílt alkalm a sétára. Mivel azonban a szabad természet akkor nagyon közel nyúlt a város alá, parkok alapítására mai értelemben a középkori városok nem gondoltak.

A renaissance-szal nemcsak a császársági Róma parkstílusa újult fel, hanem ugyanaz a viszony is, mely a park és a közönség közt a római birodalomban kifejlődött. A renaissance parkjait fejedelmek, főurak alapították maguk gyönyörűségére, de gyakran megnyitották a közönségnek is. Egykorú leírások, például Montaigne útinaplója, ma is bizonyítják, milyen nagy mértékben állottak a közönség rendelkezésére a renaissancekori Róma magánkertjei. Az Alpoktól északra csak a barokk korban kezdték utánózni ebben a fejedelmek és főurak a renaissancekori Itáliát.

összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a XVIII. századig közönséges halandó számára a parkok vagy teljesen zárva voltak, vagy vajmi kevés gyönyörűséget nyújtottak, ha meg is nyíltak kapuk a nyilvánosság számára. Lépten-nyomon feliratok figyelmeztették a közönséget, hogy idegen területen jár, ahol szigorú szabályok kötelezők. Arra is ismerünk eseteket, hogy a parkban elhelyezett néhány pad fölött felirat adta tudtul, hogy az ülőhely csak a nemesek pihenésére szolgál, polgári lényre ellenben botbüntetés vár, ha a padra mer ereszkedni.

Még a XVIII. században is teljesen a parktulajdonos önkényétől függött a parkot látogató közönség kedvtelése. Párizsban a Palais Royal kertjeit nagyon megszerette a közönség a XVIII. század közepén és talán már abban a boldog hitben élt, hogy sohasem kell másutt adni a hön óhajtott találkát. Ámde 1781-ben Chartres hercege minden indoklás nélkül becsukatta a kapukat s a párizsi közönség jó ideig csak emlékeiben őrizhette az ott töltött szép órákat. Más párizsi parkokról is feljegyeztek hasonló zárlatokat. Angliában az udvar és a főurak sokkal belátóbbak voltak s például a londoni Kensingtongarden már a XVIII. században teljesen a nép használatára állt. Mikor II. György felesége, Rarolin királyné, aki nagyon szerette a kerteket, egyszer be akarta csukni a Kensingtongarden kapuit s megkérdezte Walpole minisztert, mi lenne ennek az ára, azt a választ kapta: „Only three crowns.“

A XVIII. században az uralkodók lassanként kiköltöztek a fővárosokból és a parkokat többnyire sorsukra bízták. Mivel pedig ekkor még a városok sem vették birtokukba, soha annyi elhanyagolt park nem volt Európában, mint a XVIII. század második felében. Csak a XIX. században lettek a városok tulajdonai a mai nagy városi parkok és ekkor indult meg a közparkok fejlődése. Egyelőre természetesen még teljesen a magánparkok stílusának hatása alatt. Tudjuk, hogy Budapesten is a XVIII. században még nagyon gyenge lábón állt a parkok ügye. A Városmajort II. József avatta nyilvános sétahellyé, de a Városliget, amelyet gróf Batthyány József hercegprímás kezdett fásítani, ekkor még „erdő” volt, parkká csak József nádor ösztönzésére kezdett alakulni. József nádor honosította meg Budapesten a tájkerti elemeket a parkokban. Ő alakította angol parkká a Margitszigetet, kertészével, Tost Károllyal. József nádor buzgólkodására ültették a városligeti nagy fasorokat és mélyítették a városligeti tavat. A külföldi fák honosításának felkarolása is több tekintetben József nádor kezdeményezése Budapesti: en. Érdekes emléke ennek az általa Itáliából személyesen hozott platán, amely ma is viseli a nádortól emlegetett „Hét testvér” nevet.

A XIX. század második felében leginkább elterjedt és mai napig leggyakoribb parkstílus megteremtője az angol Sir Charles Barry, aki fiatal korában sokat utazott Itáliában és ott megkedvelte a renaissance kor emlékeiként maradt kerteket. Visszatérve Angliába, 1840—60 között sok új parkot tervezett és sok régijt átalakított. Újításainak lényege, hogy az épület közvetlen környékét, főként a frontrészt kiszakította a tájszépségeket utánzó „angol” parkból és ott felújította a renaissance kertstílus elemeit, amelyekhez azonban modern virágokból készített pompás virágszőnyeget kevert. Ilyen módon a század elején még egységes és főként dendrológiai szépségeket kereső angol park két részre oszlott, a külső keretre, amelyben továbbra is „természetesen” kígyóztak az utak, szabadon nőttek a lehetőleg exotikus fák, és a központi neorenaissance kertre, amelynek útjai egyenesek, ágyai mértani alakok, fái nincsenek, legfeljebb a puszpáng képviseli a fásnövényeket kisebb oszlop és szegély alakjában.

Sir Charles Barry ezzel az újítással lehetővé tette, hogy mindkét legkiválóbb növényiségség teljes mértékben érvényesülhessen a parkokban. A fák természetük szépségével ragadják el az embert. A XIX. század második felében a park külső része valóságos dendrológiai élőgyűjteménnyé, arborétummá lett. Sokan olyan szenvedéllyel üzték a külföldi és exotikus fák honosítását, hogy többszáz fafajt zsúfoltak ösbze alig néhány holdnyi területen. A kertművészet itt már botanikai szenvedéllyé alakult át, a honosítási kísérletek miatt akárhány park dendrológiai honosítási kísérleti telep hatását keltette. Az épület frontjáról nyíló mértani kertben pedig a modern virágcsodák sorakoztak fel. Itt a modern kertészeti technika ülte versenyző diadalait. Nemcsak újabb és újabb fajok vonultak fel a virágágyakban, hanem a virágtenyésztés díjazott eredményei is, műalkotások, amelyek keresztezés, kiválogatás, hizlalás stb. révén a műkertészetekben, sőt részben a növényteni laboratóriumokban keletkeztek.

Az új parkstílus a mértani középírásszal burkolt, de határozott támadás volt a múlt század elejének túlzó naturalizmusa, szinte betegessé fajult természetrajongása ellen. Hatása végighullámszó az egész kontinensen és a XIX. század végére annyira megerősödött, hogy végül teljesen megbuktatta az angol park, a tájkert egykor mindenható egyeduralmát. Nyíltan először 1892-ben Angliában szállt szembe az új irányzat a tájkerti stílussal, ekkor jelent meg Reginaid Blomfield azóta több kiadást ért híres munkája *The Formal Garden in England* címmel. Blomfield egyenesen ízléstelenségnek nevezi a tájkertet és szembeáll azzal a felfogással, amely a kertben a természet utánzását tűzte ki célul. A parkot, amely a XIX. században teljesen a botanikai kertészkedés köré került, visszaköveteli az építész, az architektúra kezébe.

A magánparkok stílusának ez a nagy átalakulása a XIX. század második felében magával sodorta a közparkokat is. Ez az időszak volt a városépítések kora. A park is városépítési elemmé lett. De attól az időtől még messze esett, amikor nagyvárosi szempontból bírálták volna el célját és feladatait. Még kevesen látogatták a közparkokat, a ráérő sétáló közönség még nem keresett mást a közparkokban sem, mint a kastély tulajdonosa a magánparkban. A Sir Charles Barry által teremtett hibrid parkstílus tehát megfelelt a közparkoknak is és ennek a divatnak megfelelően a közparkok is úgy alakultak ki, hogy középső vagy épületek frontja előtt fekvő részük mint mértani és virágos kert szakadt el a környező nagyobb, dendrológiai tájkerttől.

Ha végig nézünk a magyar parkokon, mindenütt megtaláljuk ezt a hibrid parkstílust. Magánparkjaink is így készültek, közparkjaink is csupán a Sir Charles Barry által elfogadott és kevert elemeket alkalmazták egészen a legújabb időkig. Gondoljunk például az ország két legnagyobb közparkjára, a 100 hektáros Városligetre és a 112 hektáros Népligetre. Ma ugyan már eléggé különbözik egymástól a kettő, de korántsem a parkstílusban, hanem csak a stíluselemek egyenlőtlen elosztásában. A Városliget a nyolcvanas években volt virágjában, azóta nagy mértékben beépült. Minthogy az épületek frontja elé mindenütt mértani virágos kerteket szakítottak ki a dendrológiai tájkertből, régi alapállományából, ez a része ma már nagyon megcsökkent. Ez különbözteti a Népligettől, amelyben nincsen még más épület, — a vurstlitól eltekintve — mint a vendéglő s így virágágyak is csak egy helyen szakadnak ki az angolparki alapállományból. Szóval a Népligetben még lehet sétálni, lehet tájkerti szépségeket találni, lehet a fák és a pázsit szépségében gyönyörködni anélkül, hogy kilátásunkat megzavarná akár az épület, akár a mértani virágágy.

A parkstílus tehát a XIX. század végén és a XX. század elején éppen ellentétes visszatérésen ment át, mint másfélszáz évvel előbb. A XVIII. század második felében az volt a jelszó: vissza a természethez!, most az lett a jelszó: vissza a mértani kerthez! Ennél is mélyrehatóbb változás mutatkozott azonban a parkstílusban Amerikában. Amerika a XX. századig a felszínen mindenképp elismerte Európa vezető szerepét a művészetben. A XX. században elfordult az európai vezetőktől és tudatosan önálló amerikai stílus kifaragására törekedett. Ebben a törekvésében megerősítette a világháború, amely a világ-

hatalmat teljesen Amerika kezébe vetette. A XVIII. és XIX. században az amerikai parkok sem különböztek az európaiaktól. Legfeljebb növényállományukban volt némi eltérés, bár a divatos kerti növények, mind a fák, mind a virágok, hihetetlen gyorsasággal körülfutottak a Földön és bekopogtattak minden kertbe. Budapest virágos kertjeit ugyanazok a virágok ékesítik, mint a tokiói kerteket, s a tokióiakat ugyanazok, mint a newyorkiakat.

A világháborúban az államok elismerték a demokratikus tömegek államalkotó szerepét. A háború után minden állam sietett emléket állítani a tömeget jelképező névtelen hősnek. A névtelen katona pedig szellemmé változott és beköltözött a tudományba, művészetbe is. A parkok is hamarosan megéreztek hatását. A nagyvárosi kispolgár és munkás nem mint dendrológiai műélvező és nem mint természetrajongó lép a parkba. Megelégszik a maga egyszerű örömeivel, pihe-néssel, jó levegővel, fénnyel, ha pedig mozgást keres, nem sétál, mert a turistáskodó nem parkba jár, hanem felkeresi a valóságos szabad természetet, a parkban testgyakorlatra keres alkalmat. Kivált az amerikai városlakó, akinek a sport valósággal életelemévé lett.

A XX. század emberének szemében tehát a park akkor is elvesztette értékét, ha mértani, akkor is, ha tájkerti alkotás. A közparktól egészen más élvezeteket vár a látogató, mint amit a magánpark bármiféle stílusában eddig nyújtott és nyújthatott. A kíváncsi pedig megalkotja a maga teremtményeit, Amerikában csakhamar megszülettek az első új, többé már nem a magánparkokat utánozó és nem a magános sétáló számára készült közparkok s velük az új és önálló közparkstílus. A kezdeményezés Csikágó érdeme. Ez a város körülbelül 20 évvel ezelőtt még igazi kötenger volt. Mint gyorsan fejlődött amerikai nagyváros, a legújabb időkig csak a „szerzésre“ gondolt, a szépséggel nem törődött. Végül azonban eljött Csikágóban is a városszépítés ideje. Két évtizeddel ezelőtt fogtak a szépítéshez és mindjárt 42 millió dollárt fordítottak parkozásra. De ezekben a parkokban már sehohsem öncél az ültetvény, a fa és a virág, egészen lényegtelen a pázsit, a lényeg a levegő, napfény, némi szín a növényvilágból, s mindez együtt csak foglalata a sport- és játszótereknek. Nem kevesebb, mint 24 ilyen sportközpark épült, olyan elosztásban, hogy bármely házból 10 perc alatt el lehessen érní a legközelebbit.

A csikágói példa sem múlt el nyomtalanul és csakhamar követték nemcsak az amerikai, hanem az európai nagyvárosok is. Európában sem volt mindenütt merész újítás az amerikai sportközpark. Például Lipszében Schreber orvos arra a célra hagyományozta vagyonát, hogy azon a város földet vásároljon s azt 200 négyzetméteres parcellákban bocsássa olyan szegények bérletébe, akik maguk erejéből nem szerezhetnek kertet. A Schreber-egyesület sporttereket és sportcsarnokokat is emeltetett a schreberkertek parcellái közt. Ezt a példát más német városok is követték s a schreberkerteket méltán szokták tekinteni az amerikai park előfutárainak,

Budapesten két-három évvel ezelőtt jelentek meg a közparkokban az új amerikai parkelemek, a játszóterek és a sportépítmények. A közönség véleménye megoszlott az újítások tekintetében. Azonban a főváros

kertészeti vezetősége nagyon helyesen és helyes mértékben alkalmazta az újításokat Végre is nem az a lényeg az új közparkstílusban, hogy mindenkít sportra késztesen, hanem hogy a parkot a városi lakosság szolgálatába állítsa az eddiginél sokkal tökéletesebb megoldásban. Vájjon nem volt méltánytalanság, mikor az iskolákban a nap-tól és szabad mozgástól elzárt gyermekseregre a parkokban is rá akarták kényszeríteni az öregek fegyelmét? Vájjon nem okosabb és célszerűbb megoldás a gyermekjátszóter a parkban, mint a sok tiltó felirat és a mogorva parkór? És vájjon nem ezerszer szívhezszólóbb módszer a sokszáz pad a parkban, mint bármely felhívás az egészség és a szabad levegőzés szemmeltartására?

Az új irányban a közparkokra még nagy fejlődés vár. Ma még legtöbb helyen csak beolvasztják az amerikai sportparkelemeket a régi parkstílus elemei közé. Budapesten még sokan vannak, akik sétányt keresnek a parkban, inkább csak a fiatalság számára készülnek a parkok új részei. De a fiatalok egyszer nálunk is öregek lesznek, elfoglalják az elfeledett öregek helyét és akkor már senki sem fogja megérteni, mire való a közparkban a sétány, a tájkert, a kigyózó út s általában mindaz, amiért olyan heves harcok folytak az irodalomban ezelőtt másfél-száz évvel.

Legfeljebb a magánparkokban maradnak emlékei mindennek. Ma ugyan a gazdasági nehézségek következtében a legtöbb magánpark erősen hanyatlik, vagy egészen elhanyagolják vagy — s ez a jobbik eset — átalakítják faiskolává. Ezzel természetesen a magánpark is a köz szolgálatába kényszerül, viszont el kell ismerni, hogy ilyen módon valóban nagy szolgálatokat tehet a köznek. Magánparkjainkban az utóbbi évtizedekben kiterjedt növényhonosítási munkák folytak. Például Kámonban (Vas m.) Saághy István európai viszonylatban is számottevő arborétumot alapított. Az ott honosított értékes fajok most vannak elterjedőben az egész ország minden tája felé.

A magánparkok ideje lejárt. Azonban a közparkok új stílusukban sem nélkülözhetik azokat a növényhonosítási eredményeket, amelyeket a magánparkokban szereztek s a történelem tartozik megfelelő emléket állítani a magyar magánparkoknak.

RAPAICS RAYMUND